

sijoitettaessa ongelmia. Tutkijan on siis uskaltauduttava myös itsenäisiin ratkaisuihin.

Ala on uusi, eikä kielenoppiminen ole suomen kielen tutkijoille tuttu asia. Terminologiseen tarkkuuteen kannattaa silti pyrkiä. Esimerkiksi esipuheessa (s. 6) kerrotaan, että kirjan työt on jaoteltu sen mukaan, koskevatko ne kielen ymmärtämistä vai tuottamisprosesseja. Todellisuudessa työt eivät koskettele prosesseja ollenkaan, vaan oppijoiden tuotoksia, siis prosessien tuloksia. Varsinainen suomen kielen ja yleisen kielitieteen alan terminologia sen sijaan

tuntuu olevan huomattavan hyvin kirjoittajien hallussa, tai ainakin ohjaajat ovat olleet tarkkoja.

On erittäin hyvä, että suomi toisena kielenä on saanut Helsingin yliopistossa oman julkaisusarjansa. Nimi Kakkoskieli on oiva, etenkin Kieli-sarjan rinnalle — onnea keksijälle ja pitkää ikää sarjalle! ■

MAISA MARTIN

Suomen kielen laitos,

Jyväskylän yliopisto, PL 35,

40351 Jyväskylä

Sähköposti: *mmartin@Campus.Jyu.Fi*

POLYSEMIAN KUVAUSTA KOGNITIIVISEN KIELITIEEEN HENGESSÄ

Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2. Toimittaneet Pentti Leino ja Tiina Onikki. Kieli 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1994. 270 s. ISBN 951-45-6792-7.

Kognitiivisen kielentutkimuksen ydin-
aluetta ovat olleet erilaiset merkitykseen liittyvät ongelmat, esimerkiksi kielen yksikköjen polyseemisyys. Teokseen Näkökulmia polysemiaan on koottu artikkeleita, joissa polysemiaa tarkastellaan kognitiivisesta näkökulmasta. Teos sisältää seitsemän artikkelia ja toimittajien lyhyen Taustaksi-kirjoituksen.

Kokoelman ensimmäisessä artikkelissa PENTTI LEINO tarjoaa taustaa kirjan keskeiselle teemalle, polysemialle, ja esittelee muut artikkelit. Leino huomauttaa, että kognitiivista lähestymistapaa kieleen ei voi pitää yhtenäisenä tutkimusohjelmalla: kognitiivinen kielitiede voidaan jakaa jonkinlaiseen pääsuuntaukseen ja siitä osittain eronneisiin vähemmistöihin (ks. esim.

Raukko 1995). Pääsuuntausta edustavat ainakin Ronald Langacker ja hänen seuraajansa, kun taas vähemmistöryhmiin kuuluvat esimerkiksi psykolingvistisiin kokeisiin tukeutuvat sekä tekstistä, diskurssista, sosiaalisesta vuorovaikutuksesta tai typologiasta kiinnostuneet tutkijat. Näiden yhteisenä nimittäjänä Leino pitää ihmiskeskistä näkökulmaa kieleen. Kognitivistit korostavat kielen sidoksia kulttuuriin ja ihmismieleen. He eivät erota jyrkästi kielisysteemiä ja kielenkäyttöä toisistaan ja näkevät kielen dynaamisena, avoimena järjestelmänä.

Langacker (esim. 1987) kuvaa kognitiivisessa kieliopissaan polyseemisen kielen yksikön merkitysrakennetta skemaattisen verkon avulla. Verkko voidaan ymmärtää joko staattiseksi tai dynaamiseksi. Dynaa-

minen verkko on jatkuvasti muuttuva ja elävä järjestelmä. Staattiseksi pelkistetty verkko koostuu solmuista ja niiden välisistä nuolista, jotka osoittavat luokitusuhteita. Kaksi keskeistä luokitustyyppiä ovat elaboraatio ja ekstensio eli Leinon suomenoksina täsmennys ja laajentuma (s. 15).

Havainnollistettuaan verkkomallia esimerkkien avulla Leino nostaa esiin joitakin polysemian kuvaukseen liittyviä yleisiä kysymyksiä. Hänestä tärkeää on esimerkiksi erottaa jotenkin toisistaan sellaiset laajentumat, jotka ovat jonkin yleisen, monia erityistapauksia kattavan mallin toteutumia, ja idiosynkraattisemmat laajentumat. Leino katsoo, että verkkomalliin nojaava analyysi saattaisi paljastaa niitä analogiamekanismia, joihin vakiintuneet laajentumat perustuvat. Langackerin verkkomallista Leino löytää myös ongelmakohtia. Vaikka kognitiivinen kielitiede korostaa kielellisten kategorioiden sumearajaisuutta ja jatkumoluonteisuutta, skemaattinen verkko esittää predikaattien edustamat merkityskategoriat ikään kuin selvästi toisistaan rajautuvina. Langackerin malli ei myöskään tuo esiin sitä kognitiivisen lähestymistavan perusperiaatetta, että kategoriat rakentuvat prototyyppisten tapausten ympärille.

Leino tarkastelee useassa kohtaa artikkelissaan myös itse polysemian käsitettä. Miten polysemia tulisi ymmärtää ja kuvata? Jos kielen polyseemiselle yksikölle voidaan erottaa eri merkityksiä, mihin merkitysten erottamisen ja yhdistymisen tulisi perustua? Leino toivoo, että empiirisen tutkimuksen keinoin voitaisiin ainakin jossain määrin täsmentää merkitysanalyysin kriteerejä. Hän näyttää tarkoittavan empiirisellä tutkimuksella tässä yhteydessä nimenomaan konkreettisen kielellisen aineiston analyysia eikä esimerkiksi psykolingvistisiä kokeita.

JARNO RAUKKO keskittyy artikkelissaan kysymykseen polysemian kuvaustavasta.

Hän esittää merkitysverkkomallista oman versionsa, jota voi luonnehtia topologiseksi. Verkon solmukohtat Raukko ymmärtää skeemoiksi, jotka ovat prototyyppisten merkitysedustumien idealisoituja kuvauksia. Niiden välille sijoittuu vähemmän tyyppisiä merkitystoteutumia. Toteutumia esiintyy eniten solmukohtien kohdalla ja niitä yhdistävien linkkien muodostamilla poluilla. Merkityksistä ja linkeistä syntyy tiheä, monin tavoin risteilevä systeemi. Raukon mallissa merkityksiä ei järjestetä hierarkkiseen puuhun kuten Langackerin mallissa, vaan ne sijoitetaan semanttiseen avaruuteen. Tavoitteena on, että piirroksen ominaisuudet vastaisivat merkitysten kognitiivista järjestäytyneisyyttä. Raukon mukaan merkitysten skemaattisuusaste voidaan esittää hänen mallissaan joukkojen ja osajoukkojen avulla. Tästä olisin toivonut joitakin havainnollistavia esimerkkejä.

Raukko tarkastelee Peter Norvigin ja George Lakoffin esittämiä merkityssuhteiden eli linkkien kuutta perustyyppiä ja pitää tätä jaottelua varsin epämääräisenä ja yksinkertaistavana. Hän uskoo, että polysemian rakenneperiaatteista voidaan esittää yleistyksiä, jotka soveltunevat erityisesti leksikon keskimääräisen taajasti käytettyyn perusosaan. Hän ei kuitenkaan pohdi tarkemmin, minkätyyppisen tutkimuksen kautta tällaisiin yleistyksiin voitaisiin päästä. Raukko painottaa myös informanttien käyttöä tutkijan intuition tukena määritettäessä ilmauksen merkityssuhteita ja yleensäkin rakennettaessa merkitysten muodostamaa verkkoa. Hän toteaa kuitenkin, että kattavassa polyseemisen ilmauksen tutkimuksessa hyödynnetään myös tekstikorpuksia.

Kuten Langacker, Raukkokin kuvaa merkitysverkkoa aluksi staattisena, mutta tuo sitten esiin todenmukaisemman, dynaamisen näkökulman. Verkko elää ja muovautuu jatkuvasti ihmisten kielenkäytön mu-

kaan. Raukko myös korostaa verkon jatku-
monluonnetta ja joustavuutta. Voidaan kat-
soa, että merkitykset muodostavat yhtenäi-
sen, jatkumoista koostuvan moniulotteisen
maton, joka aktivoituu eri kohdissa erityyppi-
pisten kontekstuaalisten tekijöiden mukaan.
Näkökulma ratkaisee, ymmärretäänkö poly-
semia merkityksen joustavuudeksi vai
varsinaiseksi monimerkityksisyydeksi.
Hieman tarkempaa pohdintaa olisivat mie-
lestäni vaatineet joustavuuden rajoittami-
seen liittyvät kysymykset. Onko esimerkik-
si tarkoitus, että verkkokuvauksessa otetaan
huomioon hyväksyttävyyksynnyksen ylit-
tävät humoristiset käytöt, jotka Raukko
mainitsee?

TIINA ONIKKI tarkastelee artikkelissaan
kognitiivisen kielitieteen yhtä keskeistä
käsitettä, skeemaa, jota voidaan käyttää
myös polysemiaa kuvattaessa. Langacker
käyttää skeeman käsitettä yleistyksen mer-
kityksessä, säännön vastineena, mutta skee-
malla on hänen kieliopissaan myös toisen-
lainen rooli. Langacker nimittäin katsoo,
että taustatietona käytettävät kognitiiviset
alueet jäsentyvät pitkälle erilaisia perussuh-
teita edustavien mielikuvaskemojen mu-
kaan. Tätä kautta mielikuvaskemat jäsen-
tävät leksikaalisten yksikköjen ja kieliopil-
listen rakenteiden merkitysrakennetta.
Onikki tarkastelee artikkelissaan näitä skee-
man rooleja Langackerin kieliopissa. Aluk-
si hän kuitenkin esittelee Mark Johnsonin
(1987) skeemanäkemyksen, johon Lang-
acker pitkälle nojautuu. Hän myös luonnehtii
Immanuel Kantin skeeman käsitettä, joka
on Johnsonin skeeman perustana, ja vertaa
Johnsonin skeemaa Jean Piaget'n skeema-
käsitykseen sekä erilaisiin näkemyksiin
mielikuvista ja tietorakenteista.

Onikin mukaan mielikuvaskema on
Johnsonille tapa kuvata merkityksen ruu-
miillisuutta. Se syntyy ruumiillisessa koke-
muksessa — aistihavainnossa ja toiminnas-
sa — ja sitä sovelletaan myös abstraktisiin

merkityksiin ja päättelyihin. Johnson olet-
taa mielikuvaskemat esikäsitteellisiksi ja
epäpropositionaalisiksi. Hän myös korostaa
niiden analogista ja figuratiivista luonnet-
ta. Ne ilmentävät spatiaalis-visuaalisia ja
voimadynaamisia perussuhteita. Skeemois-
sa on joitakin peruselementtejä tai kom-
ponentteja, joita definiittiset rakenteet suh-
teuttavat toisiinsa. Keskeisimpiä skeemoja
ovat Johnsonin mukaan esimerkiksi OLIO,
SÄILIÖ, OSA–KOKONAISUUS, PINTA
ja VÄYLÄ. Skeemojen osoittamien perus-
suhteiden pohjalta käsitejärjestelmä voi
kehittää kompleksisempia käsitteitä. Esi-
merkiksi kielellisessä käsitteessä voi yhdis-
tyä useita mielikuvaskemaattisia rakentei-
ta. Lisäksi kielellinen merkitys on aina yk-
sityiskohtaisempi kuin skeeman perussuh-
de.

Onikki osoittaa Johnsonin skeemanäke-
myksessä joitakin keskeisiä puutteita. John-
son ei esimerkiksi esitä yksityiskohtaisesti
mielikuvaskemojen määrittämisen kritee-
reitä eikä niiden rakenteen kuvauskeinoja.
Hän ei myöskään tarjoa riittävästi kielenul-
koista evidenssiä mielikuvaskemoille ja
niiden metaforisille projektioille. Todisteik-
si Johnson mainitsee Onikin mukaan mie-
likuvaskemojen transformaatiot, kirjai-
mellisten ilmausten systemaattisuuden,
konventionaalisten metaforien laajentumat,
polysemian, merkityksen muutokset ja
metaforien päättelylle asettamat rajoitukset.

Onikki katsoo, että vain mielikuvaskee-
mojen transformaatiot edustavat muuta
kuin kielellistä evidenssiä. Tällaisia trans-
formaatioita ovat esimerkiksi liikkuvan oli-
on liikeradan seuraaminen ja fokusoinnin
muuttuminen reitistä loppupisteeseen.
Mutta eivätkö mielikuvaskemojen trans-
formaatiot ole yhtä lailla kuin mielikuva-
skemat kognitivistien esittämiä teoreetti-
sia käsitteitä, joille tulisi etsiä empiiristä
evidenssiä? Esimerkiksi Gibbs ja Colston
(1995) tarkastelevat useita kognitiivisessa

ja kehityspsykologiassa tehtyjä kokeellisia tutkimuksia, jotka heidän tulkintansa mukaan tukevat mielikuvaskemojen ja niiden transformaatioiden psykologista todellisuutta. Evidenssiä tarjoavat esimerkiksi mielikuvien mentaalista rotaatiota koskevat kokeet, jotka Onikkikin mainitsee.

Kokeellisiin tutkimuksiin, joissa pyritään selvittämään mielikuvaskemojen vaikutusta ihmisten intuitioihin jonkin kielellisen ilmauksen merkityksistä, liittyy nähdäkseni kuitenkin useita ongelmia. Koetulokset eivät esimerkiksi takaa, että kielenkäyttäjät spontaanisti, koetilanteen ulkopuolella, havaitsisivat jonkinlaisia yhteyksiä kielellisten merkitysten ja skemaattisten ruumiillisten kokemusten välillä. Herää myös kysymys, kuinka laajasti tämäntyyppisiä kokeellisia menetelmiä voidaan onnistuneesti soveltaa erilaisten leksikaalisten ja kieliopillisten ilmausten tai rakenteiden merkitysten prosessoinnin tutkimuksessa. Kuitenkin jotain kokeellista evidenssiä on pystyttävä tarjoamaan, mikäli esitetään väitteitä mielikuvaskemojen ja niiden transformaatioiden psykologisesta todellisuudesta.

Langackerin kognitiivisessa kieliopissa skeemat kuvaavat siis kielellisistä ilmauksista tehtyjä yleistyksiä eri abstraktiotasoilla. Toisaalta Johnsonin näkemykseen pohjautuvat mielikuvaskemat jäsentävät kognitiivisia alueita, jotka edustavat yleisiä tietorakenteita. Onikki keskittyy artikkelinsa loppupuolella käsittelemään skeemaa ensiksi mainitussa merkityksessä, joka on kognitiivisessa kieliopissa ensisijainen. Mielikuvaskemoista hän mainitsee mm. VÄYLÄN ja VOIMAN skeemat, joiden varaan rakentuu esimerkiksi transitiivilauseen perustana oleva biljardipallomalli (tekoketju, jossa kausaalinen voima suuntautuu agentista toiminnan kohteeseen). Onikki toteaa, että kognitiivisen alueen rakenteen erittely jää Langackerilta vähälle, ja

otaksuu, että kielellisten ilmausten taustatiedon kuvaus voi kehittyä vain aineistolähtöisen tarkastelun kautta eli siten, että analysoidaan yksittäisten ilmaustyyppien merkitysrakenteita. Tämä on mielestäni hyvä menetelmä, mutta mahdolliset oletukset taustatiedon kognitiivisesta todellisuudesta jäävät vielä evidenssiä vaille.

ILONA HERLININ artikkeli käsittelee *kun*-konjunktion polysemiaa. Hänen aineistonsa, noin 600 *kun*-lausetta, on ensisijaisesti peräisin Lauseopin arkistosta. Tarkasteltavia *kun*-konjunktion päämerkityksiä ovat temporaalinen, kausaalinen ja adversatiivinen. Herlinin tarkoituksena on etsiä kontekstuaalisia ehtoja, joita liittyy erilaisiin merkitystulkintoihin. Langackerin kognitiivisessa kieliopissa konjunktiot hahmottavat muuttujan ja kiintopisteen välisen atemporaalisen relaation. *Kun*-konjunktion hahmottama kahden prosessin välinen relaatio on epäsymmetrinen. Herlinin mukaan on itsestään selvää, että relaation kiintopisteenä olevaa prosessia esittää konjunktiolla alkava lause ja muuttujana olevaa prosessia päälause. Päälause on siten relaation korosteisempi, etualainen osa. Tämä yleisty herättää kysymyksen, olisiko mahdollista, että laajemmasta aineistosta löytyisi esimerkkejä, joissa sivulause edustaisikin yllättäen relaation korosteisempaa osapuolta.

Herlin katsoo, että prototyypisessä merkityksessään *kun* ilmaisee kahden prosessin välistä aikasuhdetta, temporaalista päällekkäisyyttä tai peräkkäisyyttä. Hän keskittyy tarkastelemaan tempuksen ja aspektuaalisten ominaisuuksien vaikutusta siihen, tulkitaanko prosessit ajan suhteen päällekkäisiksi vai peräkkäisiksi. Kun prosessit ovat peräkkäisiä tai kun ne ovat päällekkäisiä mutta toinen on alkanut toista aikaisemmin, syntyy helposti kausaalinen implikaatio (esim. *Kun isoäitimme kuuli asiasta, hän kielsi meitä noudattamasta*

kutsua). Implikaatio voi myös konventionaalistua, jolloin temporaalinen merkitys jää taka-alalle ja *kun* kehittyy kausaaliseksi konjunktioksi. Kausaalista suhdetta ilmaisevissa lauseissa esiintyy usein erilaisia adverbeja, jotka saavat aikaan kausaalisen tulkinnan. Ne esimerkiksi sitovat *kun*-lauseen edeltävään tekstiin ja sen esittämän tilanteen puhehetkeen (esim. *Kun pannut kuitenkin oli luovutettava, jotta ne tehtäisiin käyttökelttomiksi, oli mielipaha sitä suurempi*).

Adversatiivinen lisämerkitys syntyy, jos *kun* yhdistää lauseita, joiden ilmaiset prosessit ovat päällekkäisiä ja joissakin suhteissa symmetrisiä ja vastakkaisia. Lisämerkityksen konventionaalistuessa temporaalisuus jää taka-alalle (esim. *Kun Schillerin runo päättyi elegiseen valitukseen, nousee Vignyn titaaniseen uhmaan*). Jää hieman epäselväksi, voiko adversatiivinen lisämerkitys Herlinin mielestä konventionaalistua niin pitkälle, että temporaalinen merkitys häviää kokonaan. Artikkelinsa loppupuolella Herlin esittää, että näin voi käydä joissakin tapauksissa. Seuraavassa kappaleessa hän kuitenkin toteaa kokoavasti, että temporaalisuus on osittain läsnä myös muissa *kun*-konjunktion merkityksissä. Olisi ollut kiintoisaa nähdä esimerkkejä adversatiivisen merkityksen täydellisestä konventionaalistumisesta, jos kerran se on mahdollista.

Herlin pohtii artikkelinsa lopussa *kun*-konjunktion merkitysten välisiä yhteyksiä diakronisesta ja synkronisesta näkökulmasta. Ainoa merkityksenmuutosten selitystapa, jonka hän esittää *kun*-konjunktion yhteydessä, on metonymia, johon liittyvät relevanssin ja informatiivisuuden periaatteet. Hän soveltaa selityksessään Elizabeth Traugottin näkemystä. Herlinin mukaan *kun*-konjunktion kausaalisen ja adversatiivisen merkityksen liittymistä sen temporaaliseen eli primaariseen merkitykseen voidaan pi-

tää metonymisenä. Kahden peräkkäisen tai päällekkäisen prosessin havaitaan kuuluvan jollain tavoin yhteen, ja lisämerkityksiä etsitään ilmauksen relevanssin ja informatiivisuuden lisäämiseksi. Nämä temporaalisen merkityksen lisäksi löydetty merkitykset voivat sitten kehittyä metonymisesti omiksi merkityksikseen.

TIINA SALMI erittelee adposition *yli* spatiaalisia ja metaforisia merkityksiä. Hänen kuvauksensa perustana ovat Claudia Brugmanin ja George Lakoffin tutkimukset englannin *over*-prepositiosta, joka on *yli*-adposition läheisin käännösvastine. Salmi myös vertailee spatiaalisesti käytettyjä *yli*- ja *over*-ilmauksia. Lakoffin näkemykseen nojautuen Salmi katsoo, että *yli*-adposition eri merkitykset on mahdollista jakaa luonnollisiin luokkiin. Luokkien keskustaan sijoittuu ilmaus (tai ilmauksia), jota voi pitää niiden tyypillisimpänä edustamana. Luokan reunoille puolestaan sijoittuvat ilmaukset, jotka poikkeavat prototyyppistä, mutta jotka jakavat joitain piirteitä sen kanssa. Kuten Lakoffin Salmikin käyttää merkitysten muodostamista luokista nimitystä (merkitys)skeema.

Salmen mukaan *yli* ilmaisee tyypillisimmässä käytössään spatiaalisia suhteita ja metaforiset käytöt ovat spatiaalisen käytön motivoimia. Temporaaliset ja määrää ilmaisevat merkitykset jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Salmi erottaa *yli*-adpositiolle kolme spatiaalista perusskeemaa, ensisijaisesti adposition muuttujan ja kiintopisteen luonteen ja niiden keskinäisen suhteen perusteella. Ensimmäisessä skeemassa muuttujana on kiintopisteen yläpuolella, sen reunalta toiselle etenevä liikeprosessi. Kiintopiste voi varioida esimerkiksi sen mukaan, onko se korosteisesti vertikaalinen (*Poika hyppäsi aidan yli*) vai horisontaalinen (*Lenatokone lensi taistelualueen yli*).

Toiseen spatiaaliseen skeemaan kuuluvien ilmausten predikaatioissa muuttuja on

vertikaalinen liikeprosessi, eli se ulottuu kiintopisteen yläpuolelle (*Kirkontorni kohosi yli metsän*). Liikeprosessi voi olla subjektiivinen, kuten esimerkiksi, eli prosessi tapahtuu tilanteen tarkkailijan mielessä. Kolmannessa perusskeemassa muuttuja peittää kiintopisteen tai levittäytyy sille (*Pöydän yli levitetty kirjava liina*).

Salmi esittää jokaiselle erottamalleen spatiaaliselle skeemalle metaforisia laajentumia. Hän pyrkii osoittamaan, millä tavoin metaforat ovat motivoituja ja miten metaforisen predikaation kehys ja hahmo eroavat spatiaalisen predikaation kehuksesta ja hahmosta. Metaforisuuden asteeseen vaikuttaa Salmen mukaan ratkaisevasti predikaatin kehys. Se voi olla kokonaan ei-spatiaalinen (*Huumorintaju auttoi hänet vaikeuksien yli*) tai koostua sekä spatiaalisesta että ei-spatiaalisesta kognitiivisesta alueesta (*Siitä yli mistä aita on matalin*). Esimerkit merkityksenlaajentumista ovat Salmen mukaan enimmäkseen niin konventionaalistuneita, että kielenkäyttäjät voivat ymmärtää ne »suoraan», ilman spatiaaliseen käyttöön perustuvia mielikuvia. Kuitenkin spatiaalinen lähdealue motivoi tällaisia ilmauksia.

LIISA PARVINEN keskittyy artikkelissaan adjektiivin *avoin* polysemian tarkasteluun. Aineistoon sisältyy lisäksi adverbien *avoimesti* ja *auki* sekä yhdyssanan määräiteosan *avo-* merkitysvariantteja.

Kognitiivisessa kieliopissa adjektiivit hahmottavat statiivisen relaation. Ne määrittävät muuttujan sijainnin jollakin asteikolla, ja tämä lokaatio on predikaatin kiintopiste. Adjektiivin *avoin* käyttö motivoituu Parvisen mukaan paljolti kontrastiparin eli avoimuuden asteikon vastapoolin kautta. Ilmausta voidaan käyttää vain sellaisten olioitten yhteydessä, jotka voivat olla myös käänteistilassa (esim. *suljettu, umpi-, kiinni, tukossa, ratkaistu*). Parvinen jakaa adjektiivin *avoin* muuttujat kolmeen ryhmään

sen mukaan, onko avonaisuus olion pysyvä ominaisuus (*edestä avoin takka*), toistuvasti vaihteleva ominaisuus (*avoin pullo*) vai satunnainen tila (*avoin oja*).

Parvisen tavoitteena on löytää *avoin*-adjektiivin ja muiden tarkasteltavien ilmausten kontekstikohtaisia merkitysvariantteja yhdistäviä ja erottavia piirteitä. Hän lähtee analyysissään liikkeelle edustavista tapauksista, prototyypeistä, ja etsii sen jälkeen rakenteita, jotka muistuttavat niitä joidenkin piirteiden osalta. Parvinen jakaa *avoin*-adjektiivin predikaatit kahteen pääryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä kehystenä on fysikaalinen avaruus ja muuttujat ovat fysikaalisia olioita (alaryhmien prototyyppejä esim. *avoin pullo, avoin ovi, avoin suppilo, avoin neva, avoin lyhde*). Toisen pääryhmän predikaattien kehys on abstraktinen ja muuttujat ovat tyypillisesti erilaisia ihmisen kulttuuriin kuuluvia toimintoja tai instituutioita tms. tai kysymyksessä on metafora tai metonyyminen siirtymä (prototyyppejä esim. *kirjasto on avoinna, avoin kaupunki, avoin vokaali, avoin radio, avoin kilpailu, avoimet virat, avoin äänestys, vaikutuksille avoin mieli*).

Analyysinsa lopuksi Parvinen esittää kaavion, joka kuvaa *avoin*-adjektiivin skeemaattista merkitysverkkoa. Kaavio on varsin pelkistetty. Siitä käy ilmi kategorian abstraktisten jäsenten yhteydet niiden fysikaalisiin lähtökohtiin, mutta siinä ei osoiteta fysikaalisen ryhmän ja abstraktisen ryhmän sisäisiä kytkentöjä, elaboraatioetäisyyksiä eikä prototyyppejä.

EVA ILOLAN tarkoituksena on selvittää, millaisia spatiaalisia suhteita suomen paikallissijat ilmaisevat ja mitkä ovat vastaavat ilmaisutavat venäjässä. Langackerin kognitiivinen kielioppi tulkitsee paikallissijan päätteet ja prepositiot predikaateiksi, jotka hahmottavat atemporaalisen relaation. Spatiaalisessa merkityksessään näitä ilmauksia käytetään osoitettaessa muuttujan

paikkaa tai sen muutosta suhteessa kiintopisteeseen kolmiulotteisessa avaruudessa. Esimerkiksi lauseessa *Kissa istuu lattialla* adessiivin päätteellä ilmaisee spatiaalisen relaation, joka kytkee yhteen skemaattisen muuttujan ja kiintopisteen. Muuttujan spesifioi finiittiverbin ja sen subjektin ilmaiseva prosessi, ja kiintopisteen spesifioi *lat-tia*.

Ilolan tarkastelemia spatiaalisia relaatioita ovat inkluusio, kontakti, assosiaatio ja reitti. Erityisesti kahden ensimmäisen relaatiotyypin sisältä hän löytää useita alatyyppejä. Inkluusiosuhteessa kiintopisteenä on säiliö, ja kiintopisteen spesifioiva olio voi ympäröidä muuttujan joko kokonaan (*Saunassa on lämmintä, V bane teplo*) tai osittain (*Kukat ovat maljakossa, Cvety v vaze*). Kontaktista on kyse silloin, kun kiintopisteenä on kolmiulotteisen kappaleen rajana oleva kaksiulotteinen pinta tai taso, jolla muuttuja sijaitsee tai jota se muulla tavoin koskettaa (*Lamppu on pöydällä, Lampa stoit na stole; Katossa on lamppu, Lampa visit na potolke*). Kontaktikin voi olla täydellinen tai osittainen, kuten inkluusio. Kiintopisteen ja muuttujan relaatio on assosiaatio, kun muuttuja on kiintopisteen läheisyydessä, sen vaikutuspiirissä, mutta ei kosketa sitä. Kiintopiste on tarkemmin spesifioimaton; yleensä se on jokin kolmiulotteinen olio. Suomessa assosiaation ilmaisukeinoina ovat ulkosijat (*Seisokella ovella, Stoijat' u dverej*). Reittiä ilmaistaessa muuttujana on päistään avoin väylä ja kiintopisteenä kolmiulotteinen kanava. Suomessa reittiä voi ilmaista elatiivi (*Ikkunasta vetää, Iz okna skvozit*).

Ilola havaitsee useita kiinnostavia eroja suomen ja venäjän välillä spatiaalisuuden ilmaisemisessa. Suomi esimerkiksi koodaa inkluusion sisäisijoilla ja kontaktin joko ulko- tai sisäisijoilla. Venäjässä inkluusion ja kontaktin ilmaisukeinojen ero on jyrkempi. Inkluusiota ilmaistaan eri prepositioilla

ja niiden vaatimilla sijapäätteillä (esim. *v + prepositionaali*) kuin kontaktia (esim. *na + prepositionaali*). Suomessa ja venäjässä myös kiintopisteen rajallisuus tulkitaan monesti eri tavoin. Kiintopiste saatetaan hahmottaa suomessa alueeksi, jolla ei ole rajoja, mutta venäjässä rajalliseksi alueeksi. Suomi siis kategorioi Ilolan mukaan tällaiset tapaukset kontaktiksi ja venäjä inkluusioksi (*Näillä seuduilla ei kasva lehmuksia, V etih krajah ne rastut lipy*).

Herlin, Salmi ja Parvinen tarkastelevat siis muun muassa erityyppisiä merkitysten laajentumia. He kuvaavat esimerkiksi metaforisia ja metonyymisiä merkityksiä ja pyrkivät esittämään niiden lähtökohtina olevat merkitykset. Tämä tuo kuvaukseen diakronisen perspektiivin. Kuitenkaan artikkeleista ei käy ilmi, että merkitysten kehittymistä olisi todella tutkittu esimerkiksi vanhojen tekstien tai etymologisen sanakirjan avulla. Käytännössä kirjoittajat näyttävätkin kuvaavan sitä, miten nykysuomen puhuja ymmärtää merkitysten väliset suhteet tai miten merkitysten voidaan olettaa kehittyneen. Periaatteessa merkitysten historiallisia muutoksia tarkasteltaessa olisi ensin selvitettävä, miten muutokset ovat todella tapahtuneet, ja siirryttävä sen jälkeen synkroniselle tasolle pohtimaan, miksi muutokset ovat tapahtuneet (vrt. esim. Bybee 1988).

Herlinin, Salmen, Parvisen ja Ilolan merkityskuvaukset antavat aihetta pohtia, olisiko niissä voinut systemaattisemmin käyttää piirteitä osoittamaan merkitysten välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Etenkin Parvinen tulkitsee erilaisia merkityksiin liittyviä ominaisuuksia piirteiksi, mutta mitään tarkempaa piirrekuvausta hänkään ei esitä. Nähdäkseni kielellisten ilmausten merkityksiä kuvattaessa on joka tapauksessa tehtävä ainakin jonkinlaista dekompositionaalista analyysia. Piirrekuvaus täydentää ho-

listisempaa merkityskuvausta (ks. esim. Langacker 1987: 19–22). Piirteiden ei tarvitse olla yksittäisiä käsitteitä, vaan ne voivat kuvata esimerkiksi erilaisia puhujan asenteita ja intentioita. Piirteet eivät myöskään ole aina binaarisia tai välttämättömiä ja riittäviä.

Joka tapauksessa Herlinin, Salmen, Parvisen ja Iolan artikkelit (jotka perustuvat opinnäytetöihin) ovat kiintoisaa luettavaa, ja ne osoittavat, että kognitiivinen lähestymistapa tarjoaa monia käyttökelpoisilta vaikuttavia käsitteitä erityyppisten kielellisten ilmausten polysemian kuvaukseen. Esitettyjä analyyseja voidaan tarkastella paitsi suomen (ja venäjän) ilmausten merkityskuvauksina, myös osana käynnissä olevaa kognitiivisen kielitieteen mallien empiiristä testausta. Yhtä lailla kiinnostavia ovat Onikin, Raukon ja Leinon teoreettisemmat artikkelit, joissa siis käsitellään joitakin kognitiivisen lähestymistavan keskeisiä käsitteitä ja ongelmia.

Kokoelmassa vain Raukko korostaa informanttien haastattelua yhtenä metodina polysemian tutkimuksessa. Mielestäni kognitiivista lähestymistapaa edustavissa tutkimuksissa menetelmäksi ei riitäkään se, että yleistyksiä tehdään kielellisestä aineistosta intuition perusteella. Kognitiivinen lähestymistapa hylkää eksplisiittisesti näkemyksen, että kieli on muusta kognitiosta riippumaton järjestelmä, ja siksi sen kehyksissä esitettyjen analyysien on oltava sitoutuneita inhimillisen kognition periaatteisiin. Myös monet lähestymistavan keskeiset periaatteet, kuten periaate kielellisen merkityksen ruumiillisesta perustasta ja konseptuaalisesta motivaatiosta, ja teoreettiset käsitteet, kuten mielikuvaskaemat ja niiden transformaatiot, prototyyppi ja skeema, korostavat sitä edustavien kuvausten psykologista sitoumusta. Jokaisen kognitiivisen lingvistin olisikin määriteltävä esittämässä merkityskuvauksen psykologinen status:

liittyvätkö psykologiset väitteet psykologisiin prosesseihin vai mentaaliseen representaatioon (vrt. Sandra ja Rice 1995). Väitteitä olisi tuettava psykolingvistikokeista saaduilla tuloksilla. Hyvien kokeiden kehittäminen on tietenkin vaativaa, ja tulokset eivät ole aina yksiselitteisesti tulkittavissa, kuten käy ilmi esimerkiksi Sandran ja Ricen (1995) ja Gibbysin ja Colstonin (1995) artikkeleista. Kokonaan oma kysymyksensä on se, korostavatko ainakin kognitiivisen lähestymistavan pääsuuntauksen edustajat liikaa kielen psykologista puolta, jolloin kielen sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet jäävät liian vähälle huomiolle. ■

LIISA VILKKI

Yleisen kielitieteen laitos,

PL 4 (Keskuskatu 8),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *lvilkki@Ling.Helsinki.Fi*

LÄHTEET

- BYBEE, JOAN L. 1988: The diachronic dimension in explanations. – John Hawkins (toim.), *Explaining language universals* s. 350–379. Blackwell, Oxford.
- GIBBS, RAYMOND – COLSTON, HERBERT 1995: The cognitive psychological reality of image schemas and their transformations. – *Cognitive Linguistics* 6 s. 347–378.
- JOHNSON, MARK 1987: *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford, Cal.
- RAUKKO, JARNO 1995: *Mihin kognitiivinen*

kielitiede on menossa? – Virittäjä 99 s. 592–599.

SANDRA, DOMINIEK – RICE, SALLY 1995: Network analyses of prepositional

meaning: Mirroring whose mind — the linguist's or the language user's? – Cognitive Linguistics 6 s. 89–130.

MONIPUOLISESTI ETUNIMISTÄ

Nimet, aatteet, mielikuvat. Kolme näkökulmaa etunimiin. Toimittaneet Eero Kiviniemi & Sari Mustakallio. Kieli 11. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1996. 344 s. ISBN 951-45-7412-5.

Mittavan osan maamme nimistöntutkimuksesta ovat pitkään tehneet opiskelijat. Opinnäytetutkimuksissaan he ovat käsitelleet lukuisia kiintoisia ja innovatiivisiakin kysymyksiä. Nämä julkaisemattomat gradutyöt eivät kuitenkaan ole voineet saavuttaa kuin harvoja lukijoita. Kolme syksyn 1995 aikana valmistunutta etunimiaiheista gradua on nyt päässyt laajemman lukijajoukon saataville ja samojen kansien sisään, kun ne on julkaistu ulkoasultaan uudistuneen Kieli-sarjan 11. osassa — tosin tätä varten toimitettuina versioina.

Valtaosalla nimistöntutkimuksesta opinnäytetyönsä tehneistä on aiheena ollut paikannimistö. Näin oli varsinkin aiemmin. 1980- ja ennen kaikkea 1990-luvulla on tehty laajasti myös henkilönnimiaiheisia töitä. Eero Kiviniemen laskelmien mukaan Helsingissä vuosina 1971–95 valmistuneista nimistögraduista näitä on noin 15 % (eli ainakin 35). Kieli 11:ssä julkaistut edustavat näiden tutkielmien kärkeä.

KUINKA ETUNIMET LEVIÄVÄT?

SARI MUSTAKALLION tutkimuksen otsikko on »Sisko ja sen Veli. Veli-, Veikko-, Veijo- ja Sisko-nimien leviäminen». Aiemmin etuni-

mi-innovaatioiden leviämisen prosessia ei lie-
ne selvitelty yhtä täydellisen aineiston pohjalta. Mustakallion aineisto on peräisin Helsingin yliopiston hankkimasta tiedostosta, joka sisältää tiedot kaikkien vuonna 1965 elossa olleiden ja sen jälkeen vuoteen 1981 mennessä syntyneiden suomenkielisten suomalaisten etunimistä. Siinä on yli 65 000 *Veikko*-nimeä, yli 25 000 *Veli*- ja *Sisko*-nimeä ja yli 10 000 *Veijo*-nimeä.

Mustakallio on tarkastellut näiden neljän nimen maantieteellistä leviämistä ja suosionvaihtelua 1800-luvulta 1980-luvulle — jokaista nimeä erikseen ja *Veikko*-nimeä perusteellisesti. Kaikki näyttävät olleen lähinnä maaseudun nimiä. *Veikko*, *Veli* ja *Veijo* ovat olleet itäisiä; *Veikko* ja *Veli* olivat suosittuja etenkin Savo-Karjalassa ja *Veijo* Pohjois-Karjalassa. *Veikko* oli 1920-luvulla koko Suomen yleisin pojannimi, *Veli* ja *Veijo* taas olivat suosituimmillaan 1950-luvulla. Toisin kuin tutkitut pojannimet *Sisko* on ollut lähinnä läntinen nimi. Sillä oli kuitenkin vankka asema myös idässä, jossa suosiota on todennäköisesti lisännyt itäisen *Veli*-nimen yleisyys. *Siskon* suosio ajoitui ennen kaikkea 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Kaikki nämä nimet ovat leviämisesään paljolti noudattaneet maantie-